

NOVÁK ATTILA*

Párbeszéd?

Zsidó-keresztény (katolikus) közeledési kísérletek az 1960-as évek Magyarországon – az állambiztonsági dokumentumok tükrében **

A modern értelemben vett zsidó-keresztény párbeszéd a 18. században kezdődött Európában. A Mendelssohn-Lavater vitát tekinthetjük e dialógus első megnyilvánulásának,¹ melyet kezdetben protestánsok kezdeményeztek, és a zsidóság nyitottabb képviselői között folyt le a századok folyamán. A zsidóság és kereszténység közötti vallásközi dialógus szükségessége az elvi/vallási szintről, a hittételek, illetve a vallási gyakorlat különbségeinek és azonosságának megfogalmazódása után – a holokauszt tragédiáját követően – egészen más dimenziókat vetett fel. Felelős erők gondolták komolyan azt – immár az ebből a szempontból időbeli „késésben” lévő katolikusok közül is –, hogy a tragédia árnyékában a zsidósággal valamiféle „viszonyt” kezdeményeznek. A párbeszédet nem a zsidóság kezdeményezte, nem is nagyon történhetett ez máshogyan: a zsidóüldözések, az európai, s benne a magyar zsidóság tekintélyes részének elpusztítása után létszámában megfogyatkozva és lemerevedett állapotban volt a zsidó közösség. Abban az országban folyt tovább az életük, ahonnan deportálták őket, a társadalmi környezet is azonos volt. Sokak meggyőződése az volt a zsidóságon belül, hogy a dialógus egyenrangú felek között folyik, amely helyzet azonban nem állt fenn. A keresztény egyházakat felelősnek tartották (történelmileg) azért, ami a közösséggel történt: ezért úgy gondolták, hogy nem lehet szó addig semmiféle párbeszédéről, míg keresztény oldalról őszinte bocsánatkérés nem hangzik el, és valamiféle önvizsgálat nem kezdődik el.

* A szerző a Molnár Tamás Kutatóintézet (NKE EJK MTKI) tudományos főmunkatársa, a Goldziher Ignác Zsidó Történelmi és Kulturális Kutatóintézet munkatársa. E-mail: Novak.Attila@uni-nke.hu

** Munkahelyemen, a Molnár Tamás Kutatóintézetben (NKE EJK MTKI) 2020. december 8-án tartottam ugyanerről a témáról előadást. A kutatás során felmerült némely probléma tisztázása okán köszönöm szépen Fejérdy András és Petrás Éva történészek segítségét. A tanulmány angol nyelven a Nemzeti Emlékezet Bizottsága (NEB) évkönyvében (Yearbook) fog megjelenni.

¹ Lásd erről a korán elhunyt kiváló Kisbali László (1954–2009) fordítását és tanulmányát: Johann Caspar Lavater és Moses Mendelssohn levélváltása zsidóságról és kereszténységről. *Filozófiai Figyelő*, 1991. 152–175. A Mendelssohn-Lavater levélváltás elé. *Filozófiai Figyelő*, 1991. 139–151.

Mások meggyőződése pedig az volt a zsidóságon belül, hogy a „dialogus” egy új térítő diskurzus neve, egyfajta újabb technológiáról van szó, amellyel a kereszténység tanainak elfogadására akarják rábírní őket. Ugyanakkor a komolyan vett párbeszédre való törekvés a katolikus egyházban is megjelent, a második vatikáni zsinat (1962–1965) által keltett hullámok következtében pedig ennek ereje egyre erősebb lett. A *Nostra Aetate* nevű zsinati nyilatkozat (1965. október), mely a nem-keresztény felekezetekkel való kapcsolatokat taglalta, és amely a zsidóság korábbi kollektív elítélését feloldotta és az úgynevezett Krisztus-gyilkosságát annullálta (ami nagy hangsúlyt kapott a dokumentumban) – mindez egy korszak végét és egy új kezdetét is jelentette egyben.

A kereszténység zsidó átértékelése komoly előzményekkel bírt, és már a 19. században megjelent,² amikor Heinrich Graetz német-zsidó történész (1817–1891) szembe állította Jézus és Pál törvényfelfogását. Graetz Jézust a zsidósághoz, míg Pált (Saulus) a hellenizmushoz kapcsolta, melyből (szerinte) a kereszténység is eredt. Ez a fajta felfogás végighúzódik azokon az írásokon, melyek – zsidó részről – foglalkoznak Jézussal és a kereszténységgel, lett légyen szó Leo Baeckről (1873–1956) vagy éppen H.J. Schoepsről (1909–1980). Martin Buber (1878–1965) író és filozófus³ – aki nagyon sokat tett a keresztények és a zsidók közti való „viszony” javításáért – szintén Heinrich Graetzhez nyúl vissza. Megállapítja, hogy Jézus és Pál hitfelfogása teljesen különböző volt, az utóbbi meg akarja változtatni a „zsidó ember” örökölt hitét és így a zsidósággal nehezen összeegyeztethető. Ugyanakkor ez az elválasztás éppen ahhoz volt szükséges, hogy Jézust „rehabilitálja”. A történeti Jézust akarta visszahelyezni ez a szemlélet a zsidó hagyomány folyamatosságába, amelyből onnan ki volt szorítva eddig, és csak alig megnevezett formában volt jelen (lásd Joseph Klausner zsidó történész és irodalomtörténész /1874–1958/ *Jézus-könyvét*⁴). Ugyanakkor a kereszténységtől meg azt várták el (ezek az alapvetően) liberális zsidó gondolkodók, hogy a „merev paulinizmusból” jussanak el a zsidó hit (emuna) megéléséhez. A holokauszt után azok a vallási elmentétek, amely szerint a zsidóság szerint a világ nincsen megváltva, míg a keresztények szerint igen, vagy hogy a zsidók szerint Isten nem lett emberré, míg a keresztények szerint igen (bár ennek a „mikéntjéről” már teológiai eltérések vannak a keresztény felekezetek között), eltörpültek azok mellett az alapvető egzisztenciális, az emberi Léte alapvetően érintő problémák mellett, amelyeket jól érzett

² Nagyban támaszkodtam Günther Baumbach írására. Baumbach, Günther: A keresztény-zsidó párbeszéd (öszöntések és új felismerések). *Mérleg*, 1983/2. 135–158. Illetve: http://www.dialogue.hu/doc/Baumbach_G_Kereszteny_zsidó_parbeszed.htm Baumbach, Günther: *Der christlich-jüdische Dialog – Herausforderung und neue Erkenntnisse. Kairos*, 1981/1–2. 1–16.

³ Buber, Martin: *Zwei Glaubensweisen*. Zürich: Manesse Verlag, 1950.

⁴ Joseph Klausner: *Jézus és kora*. Budapest: Káldor György Könyvkiadóvállalat, 1946. A rendszerváltás után a Logos Kiadó adta ki újra 1993-ban: *Jézus élete, tanítása és korának viszonyai a zsidó, görög és római források alapján*. A kötet amúgy először 1922-ben jelent meg Jeruzsálemben, később angolul 1925-ben.

és értett például a német légereket 1945 tavaszán (katonaként) megjáró Pilinszky János magyar katolikus költő (1921–1981) is. Nem a két (illetve több) vallási rendszer – egyébként nem sok eredménnyel kecsegtető – „összeegyeztetésére” volt immár szükség, hanem az alapvető emberség felmutatására egy elembertelenedett korban, illetve minden megvizsgálására és revideálására, ami csak elvezetett, illetve elvezethetett az ipari méretű tömeggyilkosságig. A bizalom légkörének megteremtésére, ahol is a Vészkorszak egzisztenciális tapasztalata immár nem gátja, hanem keltetője zsidók és a keresztények közötti dialógusnak, ember és ember közeledésének.

A kapcsolatok kezdete a II. világháború holtpontja után

A kereszténység (nem csak katolicizmus) és a zsidóság viszonyát a II. világháború utáni Európában szinte a nulláról kellett kezdeni. A magyar koalíciós időkben, 1945 után értékes kezdeményezések voltak megfigyelhetőek, erről pár szót kell ejtenünk. A protestánsok jártak élen a kapcsolatok újjáélesztésében, ami elsősorban a bűn megvallását jelentette. 1946. május 9-én a Magyarországi Református Egyház Zsinati Tanácsa határozatot hozott, melyben elítélte az antiszemitizmust és részvétét fejezte ki a zsidóüldözések miatt. Az Országos Református Szabad Tanács augusztus 14-től 17-ig tartó nyíregyházi ülésén nyilatkozatot fogadott el, melyben a többszáz résztvevő bocsánatot kért a maradék zsidóságtól, és arra kérte e közösséget, hogy a bosszú és a gyűlölet helyett a kölcsönös megbecsülés és békes együttélés uralkodjon. Ugyanakkor ezt az állásfoglalást Ravasz László püspök (1882–1975), az Országos Református Lelkészegyesület 1946. szeptember 25-i budapesti közgyűlés elnöki megnyitó beszédében elutasította, mondván, hogy mások bűneiért nem kell bocsánatot kérni. Bár maga Ravasz – a többi keresztény egyházfővel együtt – megszavazott két zsidótörvényt, az kétségtelen, hogy a német megszállás és az Auschwitz-jegyzőkönyvek megismerése után – kiemelkedve ezzel a többi keresztény egyházfő közül – sokat próbált meg tenni azért – sokszor a Jó Pásztor Misszió nevű református keresztény-zsidó szervezeten keresztül –, hogy zsidó életek megmentődjenek.⁵ Bereczkyékkel szembenő 1946-os álláspontját az is motiválta, hogy a bátor Pozsonyi úti lelkész és mások a nyíregyházi gyűléssel a saját (egyház)hatalmi törekvéseiket is szolgálták, ugyanakkor az is kétségtelen, hogy Ravasz László gondolkodása több, a zsidósággal kapcsolatos hagyományos előítéletes tartalmi elemet is megőrzött.

Németországban és az ökumenikus „fronton” is történtek fontos lépések. 1948-ban az Egyházak Ökumenikus Tanácsa alakuló gyűlésén elítélte a zsidóellenességet,

⁵ Lásd Hatos Pál kiváló könyvét: *Szabaddkőművesből református püspök – Ravasz László élete*. Budapest: Jaffa Kiadó, 2017.

1950-ben a Németországi Protestáns Egyházak Tanácsa (zsinat) mondta ki azt, hogy mulasztással és hallgatással lettek részesei annak a bűnnek, melyet honfitársaik követtek el a zsidók ellen, és ezzel maguk is vétkesté váltak. A párbeszéd következő lépése az ökumenikus Seelisberg-i konferencia volt 1947-ben, ahol protestánsok, katolikusok és zsidók (Magyarországról Herskovits Fábán /1907–1982/, a Dohány utcai zsinagóga főrabbija vett részt az összejövetele) együtt ültek és gondolkodtak azon, hogy mik voltak a keresztény „okai” a zsidóellenességnek. A tanácskozáson tízpontos felhívást tettek közzé a keresztény egyházakhoz, mely Magyarországra is eljutott.⁶

Feltűnő volt az, hogy – míg katolikusok már részt vettek az említett Seelisberg-i konferencián – Magyarországon semmiféle reakció nem volt katolikus részről, a közeledés további lépései is a – mint a nemzetiszocialista múlt „örököséhez”, a múltat felvállaló, ám azt jóvátenni, meghaladni akaró – Német Szövetségi Köztársasághoz kötődtek. 1952-ben Rupert Angermair (1899–1966) katolikus morálteológus kijelentette, hogy a kárpótlás során a zsidó leszármazottakat előnyben kell részesíteni a háborús áldozatok kárpótlási listáján. Ez volt az az év is, amikor Németország (illetve az NSZK) és Izrael megállapodott a jóvátételről (a teljeskörű diplomáciai kapcsolatfelvétel csak 1965-ben történt meg a két állam között), azaz arról, hogy a náci bűnök (mintegy) kompenzálásaként a német állam fizet a zsidó államnak. Ezek a lépések a zsidó államban óriási indulatokat váltottak ki, illetve korbácsoltak fel: a kormányzó baloldal jobboldali ellenzéke folyamatosan támadta ezért Ben Gurion (1886–1973), illetve később Levi Eshkol (1895–1969) munkapárti kormányát.

A német katolikusok *Freiburger Rundbrief* címmel folyóiratot hoztak létre kifejezetten a katolikus-zsidó megbékés elősegítésére. Darmstadtban evangélikus Mária-nővérek tartottak engesztelő pénteket, és a német evangélikus szinódus 1950-ben bűnvallomást is tett. Az evangélikusok odáig is elmentek, hogy kongresszusi határozatban szólítottak fel arra, hogy távozzanak a vezető állami állásokból azok, akik részt vettek a zsidóüldözésekben.

A katolikus-zsidó kapcsolatok javulása egyértelműen XXIII. János pápa (1881–1963) fellépésének köszönhető, a Nostra Aetate nyilatkozat keletkezés-története Jules Isaac (1877–1963) a keresztény-zsidó kapcsolatokat szívügyének tekintő francia zsidó történész és a pápa kapcsolatából is magyarázható. Isaac egyébként már 1949. októberében próbálkozott az akkori pápánál, XII. Piusznál azzal, hogy a katolikus-zsidó kapcsolatok megjavításának szükségességét, ennek konkrét lépéseit 18 pontos listában foglalta össze. Akkor nem járt sikerrel, azonban János pápa receptívebbnek bizonyult. Ezek után készítette el Augustin Bea bíboros (1881–1968), a Keresztény Egység Titkárság vezetője azt az iratot 1960

⁶ Lásd erről Majsai Tamás tanulmányát: *Szemponatok a Soá 1945 utáni (magyarországi) evangélikus és református egyházi recepciójához*. In: <http://www.magyarparoxmana.hu/kiadvanyok/soa/majsai.htm> (Letöltés ideje: 2021. október 21.) (A továbbiakban: Majsai)

szeptemberében, amely a keresztény-zsidó kapcsolatokról szólt. A pápa egyéb „engedményeket” is tett: 1959-ben törölte a nagypénteki liturgiából a zsidókra sérelmes kitételeket (könyörgés a hitszegő zsidók megtéréséért), 1963-ban – immár a zsinat alatt pedig – a Vatikán felvette a kapcsolatot a Zsidó Világszövetséggel. A vatikáni-izraeli kapcsolatok is fejlődésnek indultak, VI. Pál pápa (1897–1978) 1964 januárjában a Szentföldre látogatott, ahol zárandokútat tett, és bár Izrael nevét ki sem ejtette, mégis csak megtört a jég: ellátogatott a zsidó államba. A teljes diplomáciai kapcsolatfelvétel a felek között 1993-ban történt meg; a párbeszéd folyamata pedig azóta is tart.

Katolikusok és zsidók Magyarországon 1945 után

Míg – globálisan tekintve – a világon a keresztény-zsidó kapcsolatoknak legalább volt előtörténete, Magyarországon még ez az előtörténet is lefagyott. Bár a Seelberg-i téziseket Bereczky Albert püspök – véleményezés okán – köröztette az ország református lelkészei között, a zsidókkal való ambivalencia azért megfigyelhető volt. A keresztény egyházak még mindig „zsidómisszióban” gondolkodtak, a katolikus püspöki kar hivatalos találkozóin pedig a zsidóságból áttértek problémáival és hasonló ügyekkel foglalkoztak a leginkább, de az alapproblémával, tehát azzal, hogy mi vezethetett a Vészkorszakhoz, ennek milyen katolikus komponensei lehettek, nem igazán keltette fel az érdeklődésüket.⁷ Ugyanakkor a gyűléseken időnként visszatértek a zsidóellenes klisék, a baloldal és a zsidóság azonosítása, valamint a zsidósággal történetek relativizálása, a felelősség elhárítása is megfigyelhető volt.

A magyar katolikus püspöki kar háború utáni első konferenciáján – 1945. május 24-én, az Actio Catholica dísztermében – a zsidóság a hazai németiség sorsával kapcsolatosan került szóba, amikor is a katolikus püspöki kar tiltakozott a tervezett deportálások ellen. „...Lehet, hogy a németek elleni gyűlölet hangulatában egyesek ezt a beadványt rossz néven vették, de amit megtettünk a zsidókért, azt meg kellett tennünk német híveinkért is...” – jelentette ki Grósz József kalocsai érsek (1887–1961).⁸ Ez a típusú megszólalás a Vészkorszak után közvetlenül nem nagyon volt szerencsés, mint ahogyan az sem, ahogyan Szekfű Gyula nagyobb kereszténydemokrata aktivitásra felhívó levelére reagáltak, ahol is (ezzel

⁷ *A Magyar katolikus püspöki kar tanácskozásai 1949 és 1965 között.* Budapest: METEM. II. kötet, 2008. 1460. (A továbbiakban: MKPKT 2.)

⁸ *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1945–1948 között.* Válogatta, bevezette, sajtó alá rendezte: Beke Margit. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, 2015. Jelen vannak: Grósz József kalocsai, dr. Czapi Gyula egri érsek, Shvoy Lajos székes- fehérvári, dr. Pétery József váci, Mindszenty József veszprémi, Kovács Sándor szombathelyi, dr. Hamvas Endre csanádi püspök, Kelemen Krizosztom pannonhalmi főpápa, dr. Drahos János esztergomi és Pokorny Miklós győri káptalani helytartó. (A továbbiakban: MKPKT 1). L. MKPKT 1/64.

kapcsolatban) a magyar zsidóságra vonatkozóan dehonesztáló kijelentések is elhangoztak.⁹ A püspöki kar ezen kívül még párszor foglalkozott 1949 előtt zsidó ügyekkel, főleg a zsidó áttértek (a „keresztény zsidók”) problémáival, illetve hogy ne kelljen az érintetteknek kétszer is megjelenniük a zsidó vallási „hatóságnál”, a Rabbinátuson, és ott bejelenteni a kikeresztelkedést, a közösség elhagyását.¹⁰ Erre a Vallás-és Közoktatásügyi Minisztérium ígéretet tett.

1945 májusának végén vatikáni kezdeményezésére induló ökumenikus (katolikus-protestáns) kezdeményezés is történt. Ekkor Tóth. K. János szentszéki referens kapcsolatba lépett Radicsics Elemér (1884–1972) külügyminisztériumi miniszteri tanácsossal, aki Radvánszky Albertet (1880–1963), a Magyarországi Evangélikus Egyház egyetemes felügyelőjét nyerte meg az ügynek.¹¹ A kezdeményezést protestánsok dominálták (ennek a katolikusok nem örültek), míg a zsidóságot zavarata az egész szerveződésben megjelenő keresztény teológiai-ideológiai tartalom. A katolikus püspöki kar nagy fenntartásokkal volt az ügy iránt, az 1946. április 2-i püspökkari konferencián még az is elhangzott, hogy: „először a zsidók állítsák le saját körükben a gyűjtogatókat. A zsidók maguk ítélik el azokat, akik az emberi jogok ellen vétének. Addig, míg ez meg nem történik, nem lehet semmit sem tenni, mert megbotránkozónak még legjobb híveink is.”¹²

Végül is Grösz József kalocsai érsek és Mindszenty József bíboros-hercegprímás (1892–1975) tartózkodása miatt nem lett semmi a közös fellépésből. Ugyanakkor Radicsics Elemér és Radvánszky Albert megalakította a Társadalmi

⁹ „II. Nem hajlandó a múltban érdemeket szerzett embereket kivégezni, csak azért, mert nem tetszenek azoknak, akikkel a múltban szemben álltunk, és tulajdonképpen ma is szemben állunk. Gondol itt Mihalovicsra, Nyisztorra, Közi-Horváthra, Tóth Lászlóra. Az antidemokratikus beállítottság vádjá mind a négyükkel szemben neveltséges és teljesen légből kapott. Viszont a náciizmussal és ennek magyar kiadásával senki sem állott élesebb ellentétben, mint Közi-Horváth, Nyisztor és Tóth László. Azt is tudja mindenki, hogy a Sztójay-kormány zsidóellenes intézkedéseiben nem volt részük. Azt viszont, hogy fajtájukat jobban szerették, mint a zsidókat, és ennek kifejezést is adtak, senki rossz néven nem veheti tőlük. Ha ez antiszemitizmus, akkor ő is antiszemita volt, az ma is, és az lesz a jövőben is, jobban, mint valaha. Mert zsidó honfitársaink a közelmúlt eseményeiből semmit sem tanultak. Mai szereplésük mindenre jó, csak arra nem, hogy megkedveltessék magukat. Azért sem ítélné el nevezetteket, mert antikommunisták voltak...” (Lábjegyzetek nélkül.). L. MKPKT 1/66.

¹⁰ MKPKT 1/134–5. és 1/150.

¹¹ L. Majsai

¹² Ezt helyeslőleg tudomásul vették. L. Uo. 144. Érdekes még, hogy az 1947. február 25–26-i püspökkari konferencián Hamvas Andre csanádi püspök felvetette az ún. fasiszta könyvek ügyét, hiszen „sok kiváló katolikus mű” került a tiltólistára: „Népellenesnek és fasisztának nyilvánítanak a zsidóság gazdasági és szellemi magatartásával szemben ejtett minden jogos kritikát, hasonlóképp a szovjet, illetve a kommunizmus ellen tisztán szellemi fegyverekkel folytatott harcot. Nem veszik figyelembe, hogy a kommunizmust mi közvetlenül az 1919-i szerepléséből ismertük meg, amikor tilos volt a nemzeti zászló, a himnusz, a vallás-oktatás, amikor valóságos keresztényüldözés folyt.” L. MKPKT 1/223–224.

Megbékélés Tanácsát, mely hivatalosan 1946. április 18-án jött létre.¹³ Mivel Mindszenty nem csatlakozott, a résztvevő református, evangélikus és unitárius egyházi vezetők (köztük Ravasz László püspök úgy döntöttek, hogy a szervezetet ne egyháziak fémjelezzék, mert minden bizonnyal nem akarták azt, hogy az egész kezdeményezés egyfajta „zsidó-protestáns” szerveződésként jelenjen meg a külvilág előtt. A szervezet végül 1947. szeptember végén kimondta feloszlását. A katolikus püspökkari konferencián, 1947. december 10-én esett szó Radisics Elemér azon javaslatáról, mely egy katolikus bizottságot javasolna (később ez még előkerül) az antiszemitizmus leküzdésére, mely bizottságnak az elnöke lenne (a javaslat szerint) a püspöki kar egy tagja.¹⁴ Mindszenty megküldte a javaslatot Hamvas Endrének (1890–1970), aki egyetértett Radisics felvetésével, meg azzal is, hogy az antiszemitizmus növekszik a világban. A püspöki kar először beszélt ilyen formában a Seelisberg-i konferenciáról, Hamvas ezt – aki a testület egyfajta a zsidósággal kapcsolatos referenseként működött – „komoly megmozdulásnak” nevezte. Idézve a konferencia megállapításait, elmondta azt, hogy mindenki hatása alatt van annak a katasztrófának, mely a zsidósággal történt, és ezzel kapcsolatosan „súlyos”, „nagy” és „sürgős” feladatok vannak. Először hangozott el az, bár idézve, hogy „helytelen fogalmak és szerencsétlen kifejezések” csúsztak be a keresztény hitoktatásba, melyek „hozzájárulhattak” a gyűlölet felkeltéséhez. A magyar katolikus püspöki kar egyetértett azzal, hogy amikor az antiszemitizmus ellen küzdenek, a keresztényellenes hullámokat is gyengítik. Amikor a zsidóság számára kérnek „reparációt” (lásd a Seelisberg-i konferencia 5. számú bizottsági jelentését), „ugyanakkor a magunk követeléseinek alapját is erősítjük a reparációra elvett vagyonságainkért”.¹⁵ A püspöki kar helyeselte azt, hogy a különböző vallások külön tanácsot alakítsanak (így dogmatikai szempontból nem lesznek feszélyezve). Felmerült az is, hogy az eredetileg a zsidó származású katolikusok védelmével foglalkozó, az 1930-as évek végén megalakult Magyar Szent Kereszt Egyesület segítségével történjék meg a magyar katolikus bizottság megalakítása (vagy legalább egy-két tag képviselje magát). A testület kifejezte azt, hogy Radisics helyett inkább egy Budapesten lakó prelátust tartana jobbnak elnöknek. A vita során a hajdúdorogi püspök kijelentette, hogy hiába kér bocsánatot a kereszténység, ha megteszik, „akkor is ütni fognak bennünket”. A kalocsai érsek pedig kifejezetten arról ejtett szót, hogy ez csak akkor működhet, ha a zsidóság biztosítékot ad arról, hogy „a zsidók gazságai a kereszténység ellen megszűnnek.” Hamvas Endre erre azt mondta, hogy már Seelisbergben is beismerték a zsidóság hibáit, és ő maga szegedi előadásában kijelentette, hogy a zsidók hibáinak megállapítá-

¹³ L. Majsai.

¹⁴ L. MKPKT 1/362–364. Hasonló bizottságot hoznának létre más felekezetek is, és egy-egy tagot küldenének az országos tanácsba, mely kiküldöttével kapcsolódna bele a nemzetközi tanácsba.

¹⁵ L. MKPKT 1/363.

sa még nem antiszemitizmus. Hamvas Endre szerint – és ekkor vitába szállt az egri érsekkel – nem elég az, ha a Szent Kereszt Egyesület foglalkozik az ügyvel. A püspöki kar több tagja a kereszténység védelmében szólalt fel, Mindszenty bíboros pedig kijelentette, hogy „az igazság miatt meg kell állapítanunk nemcsak azt, ami a decalogussal [Tízparancsolattal – NA] velük szemben történt, de azt is, ami most történik a zsidóság részéről keresztényekkel szemben.”¹⁶ Végül a püspöki kar úgy határozott, hogy az ügyet „átteszik” a Szent Kereszt Egyesülethez (melynek protektora a csanádi püspök), hogy „az igazság mindkét fele jöjjön ki ezen Tanács révén, minden megnyilatkozásban.”¹⁷ Nyilvánvaló ebből a vitából is, hogy hiába jutottak el a Vészkorszak tényei a legfőbb magyar katolikus grémiumhoz, a szemléletet jelentősen befolyásolta a hagyományos keresztény antijudaizmus, illetve ennek a magyar történelemre „adaptált” jobboldali-konzervatív felfogása is, amely (és ez többször is előkerült a grémium tanácskozásain) a zsidóságban egységes és keresztényellenes kollektívumot látott, a Galilei-körtől a kommunistáig. Triviális az a tény, hogy a zsidóság nem volt egységes, és még a Vészkorszak után is megosztották politikai és társadalmi kérdések. Jó példa erre, hogy az egyik magyarországi baloldali-szocialista cionista csoport (a Mapajhoz tartozó Haovéd mozgalomról van szó) orgánuma zsidó egyházi személyiségeket is bírált, így Hevesi Ferencet, a Dohány-utcai zsinagóga főrabbiját is (1898–1952) – a koalíciós időkben, 1946 májusában –, mert (szerintük) egyházi földeket követelt vissza.¹⁸ Ráadásul a konzervatívok és radikálisok ellentétei megjelentek a zsidó szervezeteken belül is. A Magyar Cionista Szövetség (MCSZ) és intézményei balratolódása való reakcióként 1948. január 20-án megalakult a szövetség „vallásellenes” politikáját ellenző, „régivágású” cionistákból álló „Löamáán Cion” (szó szerinti jelentése: „Cionért”, de Cionista Munkaközösség néven jelentek meg) csoport, melynek olyan rabbi tagjaik voltak, mint a már említett Herskovits Fábián vagy Richtmann Mózes (1880–1972).¹⁹

¹⁶ L. MKPKT 1/364.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Dr. Hevesi Ferenc főrabbi földbirtokot igényelt a magyar zsidóság részére (ti. a „múlt heti” országos zsidó értekezleten): „Nem kell nekünk a magyar paraszt földje. Egy morzsányi, egy maroknyi sem belőle, papok javára... A főtisztelendő vezérőrnagy úr beszédéből pedig megerősítve látjuk ama felfogásunkat, hogy a zsidóságnak ma már igen kevésbé van szüksége hitközségekre, annál inkább azonban népközösségekre. Olyan közösségekre, amelyek a zsidó nép igazi arcát mutatják meg s amely nem a máséból akar mások számára, de az önmaga hasznára gazdagodni. Hevesi főtisztelendő úrnak pedig azt ajánljuk, hogy lelkes és heves asszimilációs törekvéseiben ne Mindszenty hercegprimást válassza mintaképéül, ha pedig ezt teszi, akkor ne a zsidóság nevében nyilatkozzék meg”. L. Kastner Zoltán: „Megdőböntő”. *A Haovéd Szava*, 1946 május 17. 3. l. In: Beit Lohamei Ha-Getaot (Ghetto Fighters Archive), Izrael.

¹⁹ A Löamáán Cion alakuló ülése 1948 január 20.-án volt. L. Új Élet, 1948 január 22. 5–6. Az egyesület megalakulásának indokolása ugyanitt jelent meg: „A magyarországi cionizmus régi vezetői és veterán hívei és a Magyar Cionista Szövetség mai vezetői között, a következő kérdésekben, már hónapok óta nézeteltérések voltak: a pártok szellemét kifogásolták, az

Bereczky Albert (1893–1966) nagyhatású református lelkész (később 1948-tól a Duna melléki református egyházkerület püspöke) és országgyűlési képviselő 1948. február 26-án új szervezetet hozott létre, a seelisbergi szellemben: a Keresztények és Zsidók Nemzetközi Tanácsának Magyar Tagozatát. Ezzel kapcsolatosan a szervezet alelnöke arra kérte a püspöki kart, hogy „bizalmas körlevélben” forduljon a plébániákhoz, hogy jelentsék mindazt, amit csak „az antiszemitizmus jelenségével kapcsolatban észlelhetnek”, így egy értékes anyag kerülhetne a bizottság kezébe. A püspöki kar 1948. március 18-i ülésen foglalkozott a problémával²⁰, ám Hamvas Endre csanádi püspök megjegyezte, hogy akik a hibákat elkövették, nem mint keresztények követték el, „viszont a zsidók 50 éven át a keresztények ellen dolgoztak”.²¹ Ezért – több hozzászólás után – úgy döntöttek, hogy elhárítják a megkeresést, ugyanakkor Ibrányi Ferenc pápai kamarás, egyetemi tanárt delegálták a Katolikus Tanácsba.

Tehát különböző felekezeti bizottságok (vagy albizottságok) keretében működött a szervezet, és részt vettek a freiburgi nemzetközi keresztény-zsidó konferencián is 1948 júliusában. Tevékenységét azonban megpecsételte az, hogy a Keresztény-Zsidó Nemzetközi Tanács nem integrálta a magyar tagozatot: kitérő választ adott a jelentkezésekre. 1949. december 5-től Keresztény-Zsidó Együttműködés Bizottságaként dolgoztak, aztán 1950. októberétől – immáron kihagyva a zsidó és keresztény szavakat a névből – Felekezeti Bizottságként. Később az egész tevékenység sorsa megpecsételődött Radisics Elemér kitelepitésével.²² A katolikus püspöki kar sem volt érdekelt a dialógus kezdeményezésében: 1950. február 16-i tanácskozásán elutasították Radisics Elemérnek azt a beadványát, melyben a „zsidó-keresztény megbékélés katolikus albizottságához” kért a katolikus egyháztól tagokat.²³ A jegyzőkönyv szerint a „...püspöki kar azonban tagot nem delegál, mert

---

ifjúság vallástalan nevelését helytelenítették, számonkérték a kulturális tevékenységet, elégedetlenek voltak a más zsidó intézményekkel szemben tanúsított politikai vonalvezetéssel. A régi cionisták azt kívánták a Szövetség elnökségétől, hogy ezeket a sérelmeket orvosolják. Mivel ezt a kérést nem teljesítették, kedden este, a Chevra Kadisa dísztermében alakuló gyűlést hívtak össze, amelyen nagyszámú közönség jelent meg”. A Cionista Munkaközösség később hacharát is szervezett 16 és 24 év közötti fiatalok számára. L. *Új Élet*, 1948. február 12. 7. 9.). A Cionista Munkaközösség ezen kívül több nagygyűlést is tartott a Chevra Kadisa dísztermében (*Új Élet*, 1948. július 15. 29. 15. és július 22. 30. 12.). A Cionista Munkaközösségnek volt VII. kerületi alapszervezete is.

²⁰ MKPKT 1/391–392.

²¹ MKPKT 1/391.

²² L. Majsai

²³ Feltételezhető jelenlévők: Grósz József kalocsai érsek elnöklete alatt Czapik Gyula egeri érsek, Shvoy Lajos székesfehérvári, Dudás Miklós hajdódorogi, Pétery József váci, Hamvas Endre csanádi, Kovács Sándor szombathelyi, Papp Kálmán győri és Badalik Beralan veszprémi megyéspüspök, valamint Rogács Ferenc pécsi koadjutor püspök, Drahos János esztergomi érseki általános helynök, Barót Mihály szatmári püspöki helynök, Pintér László nagyváradai apostoli kormányzói helynök, Sárközy Pál pannonhalmi kormányzó apát.

magában a magyar bizottságban olyan tagok vannak, akik az Egyházat támadják, és elég gondot okoz nekünk ma a keresztény védelem.” Ugyanakkor az ellen nem emelt kifogást a püspöki kar, hogy tagokként szerepelhessenek az albizottságokban katolikus papok.

A magyarországi kapcsolatok alakulását alapvetően határozta meg ettől az időszaktól kezdve az, hogy a kommunista hatalomátvétel után nem önálló felekről beszélhetünk, hanem állami kontroll alatt létező felekezetekről, ahol a majdani (és elvárt) dialógus résztvevőinek egy része állambiztonsági ügynök is volt. Nem hogy nem volt szabad dialógus sem, de ennek a korábbi, kezdeti fázisait is olyan események befolyásolták, melyek egészségesebb, demokratikusabb politikai fejlődés esetében elő sem fordulhattak volna. Olykor zsidó részről is érkeztek bizarr reakciók, így Mindszenty József hercegprímás letartóztatását szélsőséges hangnemű zsidó hitközségi (ortodox és neológ), valamint cionista szövetségi nyilatkozat követte.²⁴ A zsidó hitközség vezetői (leginkább Stöckler Lajos, 1897–1960) pedig elhárították azt a közös fellépési tervet, melyet a kitelepítések alkalmával kezdeményeztek protestánsok, holott a kitelepítések ügyében a zsidó csúciszervezet, az állami nyomásra létrejött Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete (MIOK) vezetői igyekeztek jóindulattal eljárni és segíteni a bajbajutottakon, valamint Stöcklert 1953 elején az ÁVH letartóztatta.²⁵ A felek közötti teljes megmerevedés külső okok miatt is bekövetkezett, a vatikáni Szent Officium 1949. évi határozata a kommunistákkal való mindennemű együttműködést megtiltott. Ezt – többek között – a Mindszenty per is motiválta: ebben az esetben pedig ez azt jelentette, hogy az államtól függő felekezetek egyik legnagyobbika, a katolikus egyház szinte háborús viszonyba került magával az államhatalommal,

---

Feltételezhető távolmaradó: Tost Barnabás kassai káptalani helynök, rosznyói apostoli kormányzó. L. MKPKT 2/ 165.

²⁴ „Aggodalommal figyeltük, hogy mindazok, akik a magyar zsidóság szörnyű tragédiájának előkészítői és tevékeny résztvevői voltak, Mindszenty érsek mögé húzódva újabb Auschwitzot terveztek. Láttuk, hogy a nyilas és hitlerista elemek, a demokrácia, a nép, az emberi egyenlőség, a felekezeti egyenjogúság, a vallásszabadság minden ellensége Mindszenty vezetése alatt körmenetekben, templomi szöszékeken és vallásos összejöveteleken is szítják az antiszemizmust, gerjesztik a zsidógyűlölet még ki nem aludt tűzét, és így a még megmaradt magyar töredék zsidóság életére törnek. ... Éppen ezért a magyar zsidóság nagy megnyugvással fogadta Mindszenty letartóztatását. A magyar kormány ezzel az intézkedéssel nemcsak a magyar, hanem az egész kelet-európai zsidóság jó sorsát veszélyeztető pogrom-központ fejét juttatta megérdemelt helyére. ... A magyarországi zsidóság felelős vezetői felhívják az amerikai és nyugat-európai testvér-szervezetek vezetőit, hogy informálják az érdeklődőket, a sajtót, a közvéleményt és nem utolsósorban vezető hittestvéreinket a valóságnak megfelelően. Közzöljük, hogy Mindszenty és a köréje gyűlt fasiszta, antiszemita erők a magyar és kelet-európai zsidóság életére törtek, azokkal a volt magyar politikusokkal szövetkeztek (Horthy és társai), akik felelősek a magyarországi zsidóság többségének elpusztításáért.” A nyilatkozat teljes szövege az MDP Titkársági iratok (Rákosi titkárság) között található (MOL, KS276/65/356/2021). A nyilatkozat összefoglalója megjelent az *Új Élet*, 1949. január 27-i számának vezércikkékként. Idézi: Kovács András: Magyar zsidó politika. *Múlt és Jövő*, 2003/4. 20.

²⁵ Uo.

melyet annak zsidó eredetű tagjai miatt is bizalmatlanul szemlélt, és amely államhatalomhoz amúgy a hivatalos zsidó vallási vezetés megpróbált maximálisan lojális lenni. A Szovjetunió érdekszférájába tartozó országokban a zsidó világgal való kapcsolatok befagyasztása, a cionista mozgalom beszüntetése (és üldözése), az Izraellel való kapcsolatok szinte minimumra való csökkentése szintén nem szolgálta azt, hogy a magyar zsidóság érzékelhesse a külföldi, főleg Nyugatról érkező szabadabb szellemi hatásokat. A két felekezet, a katolikusok és zsidók vezetésének szinte minden lépéséről tudott a magyar állambiztonság, nem csak katolikus vezetők (mint például Brezanóczy Pál egri apostoli kormányzó, 1912–1972, azaz „Kékes Pál” fn.ügynök), de hitközségi elnökök, Sós Endre („Sipos” fn.néven, 1905–1969) és Seifert Géza („Sárosi” fn.ügynök, 1906–1976) is folyamatosan tájékoztatták a magyar szerveket felekezetük belső ügyeiről. A kádárista állam némileg ugyan enyhített a szorításon. (Az 1958. júliusi MSZMP határozat szerint a vallás elleni harcot a politikai érdekeknek kell alárendelni, és szétválasztották a vallás elleni küzdelmet a „klerikális reakció” elleni harctól.) De az 1957. évi 22. számú törvényerejű rendelet a fontosabb egyházi állások betöltését állami hozzájárulástól tette függővé: a kontroll tehát nem csökkent.

Az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) által ellenőrzött élet – a zsidóság tekintetében – még számos egyéb restrikciónak is alá volt vetve, A rabbisági szabályzat 25. paragrafusa szerint rabbi nem szónokolhat az államrend ellen (1952), a katolikus egyházra is vonatkoztatott (és már említett) 1957. évi 22. törvény pedig az Elnöki Tanács hozzájárulásától tette függővé a MIOK és a Budapesti Izraelita Hitközség (BIH) vezetőinek kinevezését, míg a Rabbiképző Intézet és a felekezeti középiskola igazgatójának kinevezéséhez „csak” az ÁEH egyetértése volt szükséges. 1960 augusztusában az ÁEH nyomására újjáalakították a Rabbiképző intézőbizottságát, a három tagból kettő ügynök volt, míg a harmadik elkötelezett híve az állampártnak.²⁶

Az 1960-as évek

Az 1960-as évek a Vatikán és Magyarország lassú közeledéséről is szólt. A kapcsolatok rendezését a magyar fél is akarta, bár a Mindszenty-ügyet kivették a tárgyalások pontjai közül, annyira nagy volt ebben az egyet nem értés a felek között. Békés Csaba történész szerint a magyar kormány az amerikaiin keresztül is próbálta elérni a kapcsolatok rendezését,²⁷ de ehhez az is kellett, hogy a Vatikán pragmatikusabb

²⁶ Kovács András: Körbekerítve. Scheiber Sándor utóvédharcai. In: *Papírhíd – Tanulmányok Scheiber Sándor születése századik évfordulójára*. Budapest: Logos, 2013. 349–358.

²⁷ Békés Csaba: *Enyhülés és emancipáció*. Budapest: Osiris Kiadó, 2019. 199–200.

állásontról tegyen tanúbizonyságot. XXIII. János pápa²⁸ *Mater et magistra* enciklikája (1961. május 15-én adták ki) bizonyos békevágyat is feltételezett a szovjetekről, amely megkönnyítette a közeledés légkörének a megteremtését.²⁹ A pápa 1963. júniusi halála után utóda, VI. Pál is folytatta elődje reformpolitikáját. Agostino Casaroli bíboros (1914–1998), a Vatikán meghatározó diplomatája ebben az időszakban és Prantner József (az ÁEH akkori elnöke, 1911–1975) 1964. szeptember 15-én megkötötte a megállapodást a Szentszék és Magyarország között. Ezzel lehetővé váltak a püspöki kinevezések, de előzetes állami hozzájárulás kellett ezekhez, és fel kellett esküdni a Magyar Népköztársaság alkotmányára. A pártvezetés engedélyezte magyar püspököknek a II. Vatikáni Zsinatra történő kiutazását, de arról gondoskodott, hogy olyanok is kiutazzanak, akik pontos tájékoztatást adnak számukra a fejleményekről. Bár a magyar kormány számára a szerződés nagy siker volt, a magyar katolikusok közül sokan érezték úgy, hogy helyzetük rendezettebbé, ha úgy tetszik legálisabbá vált a korábbi évekhez képest.

Nemrégben olyan új állambiztonsági dokumentumok kerültek elő, melyek azt bizonyítják, hogy a kádári Magyarországon is megjelent az a jelenség, amelyet a párbeszéd szóval lehetne a leginkább körülírni. Erre eddig egyetlen komoly forrásunk volt, Kis György katolikus pap (a korban: bakonyszentlászlói plébános, /1914–2005/) önéletrajza tartalmazott már ezzel kapcsolatban bizonyos részleteket.

E kísérletekről az állambiztonságot tájékoztató ügynökök adtak hírt, akik mindenről beszámoltak, amit csak megtudtak. „Xavér” ügynök – civilben Beneschofsky Ilona (1913–1997, a Zsidó Múzeum igazgatója 1963 után) – azt jelentette a BM III/III/2-a osztályának (a főcsoportfőnökségen ez az osztály foglalkozott az egyházakkal) 1963. május 22-én, hogy Bakonyi (Károly Gyula) egri plébános (1915–1983)³⁰ látogatást tett Sós Endrénéél, a magyar (benne a budapesti Budapesti Izraelita Hitközség) zsidóság (MIOK) vezetőjénél, majd – Sós utasítására – kinyitották a plébánosnak a múzeumot, így vele is találkozott.³¹ Bakonyi későbbi tevékenységéről „Krausz” néven Bt. dossziét őriznek (ez egyfajta ügynök dosszié) az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (ÁBTL), ebből kiderül, hogy – saját elmondása szerint – zsidó származású volt. Kapcsolattartóinak elmondta,

²⁸ Hatos Pál fontos tanulmánya az Ostpolitik kulturális dimenzióira világít rá: Keleti politika – Nyugati gyökerek. A vatikáni Ostpolitik kulturális kontextusa. *Pro Minoritate*, 2014 Tél, 23–39.

²⁹ Másik híres enciklikája, a *Pacem in terris* (1963. április 11.) is túllépett a korábbi kereteken, hiszen a kléruson és a keresztényeken kívül „minden jóakarátú embert” megszólított.

³⁰ Bakonyi Károly Gyula 1915. október 16-án született Budapesten, 1947. november 9-én szentelték pappá. A minorita rend tagja 1950-ig, segédlelkész az egri, (a régi és jelenlegi minorita) Szent Antal plébánián, adminisztrátor ugyanott 1958-tól, érseki tanácsos 1970-ben. 1983. szeptember 24-én hunyt el. L. *Az Egri Főegyházmegye schematizmusa az 1975. szentévből*. Egri Főegyházmegyei Hatóság, Eger, 1975. 58.

³¹ Jelentés. Budapest, 1963. május 22. L. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban: ABTL) „Xavér” M-37478

hogy az egyre erősebb antiszemitizmus miatt jelentkezett 1938-ban a teológiára, majd lépett be a minorita rendbe. 1946-ban szentelték pappá, majd a szerzetesrendek feloszlatása után az egri egyházmegye vette át világi papként. A Brezanóczy Pállal nagyon jó kapcsolatot ápoló és több nyelven tudó intelligens papot a Heves megyei állambiztonsági osztály 1954 óta „szervezkedés és hírszerzés gyanúja” miatt tartotta „feldolgozás” alatt. Megpróbálták ekkor beszervezni, de az „előfordult atrocitások miatt” ellenállt.³² A fordulatra 1965 nyarán került sor, majd 1967-ben a „Patrióták” akcióterv keretében beszervezték: ez volt az a magyar állambiztonsági akció, melynek során ügynököt „telepítettek” (mégpedig őt) a vatikáni magyar gyóntató pozíciójába. Ugyanakkor Bakonyi javára írható az, hogy ebből a szerepéből (relatív) rövid időn belül kihátrált.³³

A másik fél, Benoschofsky Ilona érdekes figurája volt a magyar zsidó közéletnek: a Zsidó Világkongresszus magyarországi tagozatát vezette, majd 1953. március 1-én őrizetbe vették, de augusztus 6-án kiszabadult. Cionista tevékenységgel vádolták, letartóztatása pedig a Joint korábbi működésével kapcsolatos koncepció vizsgálatával állt kapcsolatban.³⁴ Egy 1953-as belbiztonsági dokumentum (1953. július 18.) szerint az I/2-es osztály már ekkor megpróbálta beszervezni. Ekkori beszervezettségét nem lehet biztosan tudni, de az biztos, hogy 1957 januárjában már bizonyíthatóan ügynök volt.³⁵ A Zsidó Múzeum igazgatójaként – és a Sós Endre hitközségi elnök nyomására eltávolított Grünwald Fülöp (1887–1964)³⁶ utóadaként – sok információhoz hozzájutott, benne volt a rendkívül korlátozott felekezeti nyilvánosság életében. Ugyanakkor összetett személyiség volt, kétségkívül intelligens és értelmes, valamint ügyesen palástolta valódi intencióit: a Pesti Péter nevű fn. (fedőnevű) ügynök (amúgy az *Új Élet* című felekezeti lap egyik újágírója) egy 1962. novemberi jelentésében – ahol is a Síp utcai zsidó hitközségi vezetést „megbízhatókra” és „cionistákra” osztotta fel – őt – Steiner Marcell (MIOK alelnökkel),

³² Összefoglaló jelentés. 1967. október 23. BM III/I-4-K.alosztály. Az iratot Keszthelyi László r.őrnagy főoperatív beosztott látta meg, de aláírta még Földes György rendőr őrnagy (osztályvezető) is. L. ÁBTL 3.2.1.Bt-1120/2. „Krausz”.

³³ 1965 nyarán beadott útlevelekérelmének intézése ürügyén a megyei „elvtársak” ismét foglalkoztak vele. Kérését teljesítették, a kapott útlevelet a minorita rendi központ felkeresésére „hasznosított”. Hazatérése után részletes és pozitív hangú szóbeli tájékoztatást adott római tapasztalatairól. L. ÁBTL 3.2.1.Bt-1120/2. „Krausz”.

³⁴ Egy dokumentum szerint a Péter Gábor ügyvel kapcsolatban vették őrizetbe. L. ÁBTL VII/13 V-101890 Budapest, 1981.május 19. Feljegyzés.

³⁵ L. ÁBTL Groszberg Ervin és társai. V/116/663/1.és M-37478 Munkadoszié. “Xavér”

³⁶ Grünwald Fülöp tanár és történész soproni születésű volt és a Kasztner-ügyben nagyon fontos szerepet betöltő Grünwald Malkiél testvére. Scheiber Sándorral együtt 1959-től haláláig a Magyar-Zsidó Oklevéltár több kötetét adták ki, mely utoljára 1938-ban jelent meg. A kötet kiadását a Conference on Jewish Material Claims against Germany támogatása tette lehetővé, és Grünwald halála után is folytatódott az újabb kötetek megjelenítése 1980-ig.

Schweitzer József akkori pécsi főrabbi (1922–2015), Dr. Geyer Artúr főrabbi és Grünwald Fülöppel együtt – az utóbbi csoportba osztotta be.³⁷

A már említett beszélgetés során – melynek apropója az volt, hogy Bakonyi plébános arra hivatkozott, hogy könyvet szeretne írni és ehhez folytat anyaggyűjtést, arra hivatkozott, hogy a magyar zsidó történelem, a vallás és a „fasizmus” története iránt érdeklődik, ám azt is leszögezte, hogy ő nem „békepap”, ahogyan az egyházon belül neveztek a rendszerrel együttműködő klerikusokat a papi békemozgalom nyomán. A plébános önkritikusan jegyezte meg, hogy „*a katolikus egyház nem tett meg mindent, ami hatalmában lett volna az üldözés ellen, ellenkezőleg szította a gyűlöletet. A jelenlegi pápa kezdeményezése között a zsidósággal szemben is békét hirdet.*”³⁸ Fontos megjegyeznünk azt, hogy (az egyébként szintén ügynöki szerepet is betöltő) Sós viszonylag nyitottan viszonyult a megkereséshez, a másik pedig, hogy nem belföldi szempontok látszanak tükröződni a pap szavain: egészen nyilvánvalóan a személyes élettörténete mellett vatikáni hatások, illetve az ezt közvetíteni képes Brezanóczy feltételezett útkeresése befolyásolhatta (pozitívan) fellépését. Az államvédelem, amely operatív szempontból „értékesnek” tartotta a jelentést, „természetesen” felszólította „Xavér” ügynököt, hogy legközelebb arról beszélgesse Bakonyi plébánossal, hogy mi a politikai állásfoglalása és milyen kapcsolata van a többi egyházzal.

Brezanóczy Pál és Bakonyi Gyula szerepe amúgy egyedülálló a kezdődő katolikus-zsidó kapcsolatfelvételnél, mert Bakonyi többször is képviselte az egyházat a zsidóság helyi, egri mártírmegemlékezésein. Az *Új Élet*, a magyar zsidóság hivatalos lapja két ilyen részvételtől számol be, először 1964. június 7-én az egri temetőben lévő mártírelékműnél való megemlékezésről (ahol Dr. Máté Miklós főrabbi és Dr. Seifert Géza MIOK-alelnök beszéltek a Hazafias Népfront képviselője mellett), másrészt pedig 1967. július 2-án, szintén ugyanott. Az első alkalommal a plébános „tolmácsolta” a katolikus egyház és Brezanóczy részvétét, míg a második esetben – Székely Endre hitközségi elnök, Weisz Dávid gyöngyösi rabbi és Ács József MIOK-BIH főtitkár jelenlétében) kifejezetten Brezanóczy „együttérzésének” továbbításáról volt szó.³⁹ Az első alkalommal református, a másodikon református és evangélikus lelkészek is részt vettek az eseményen, így az egri megemlékezések (legalábbis ebben az időben) az országban is szinte egyedülállónak számítottak.

A már említett Kis György bakonyszentlászlói plébános 1963 nyarán 14 pontos memorandumot készített a keresztény-zsidó megbékélésről és júliusban

³⁷ Pesti Péter 1962. november 22-i jelentése, bár a végén 23-a szerepel. Szerepel még ebben a csoportban egy Hübsch nevű ember is, ő valószínűleg Hübsch Alfréd. L. ÁBTL M-30841. „Pesti Péter” munkadosszié.

³⁸ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban: ABTL), „Xavér” M-37478

³⁹ Az egri zsidóság megemlékezése. *Új Élet*, 1964. június 15. 1–2.; Egerben. *Új Élet*, 1967. július 15. 2.

személyesen adta át Hamvas Endre megyéspüspöknek, a Magyar Katolikus Püspöki Kar elnökének.⁴⁰ Kis szintén zsidó származású volt, Innsbruckban is tanult, Karl Rahner (1904–1984) teológus tanítványaként és – az átlagostól eltérő élettörténete és érintettsége miatt, mely alapvetően befolyásolta érdeklődését is – minden szempontból különleges személyisége volt a magyar katolikus egyháznak. Nem az első ilyen megnyilvánulása volt ez Kisnek, hiszen már 1946-ban javasolt egy körlevelet a zsidóság ügyében, amit akkor elutasítottak.⁴¹ Ugyanakkor lojalitást tanúsított egyházához, mert még 1947 szeptemberében – éppen a Seelisberg-i konferencián résztvevő Herskovits Fábán főrabbinak a katolikus hitoktatás reformjára való felszólításával szembehelyezkedve védte meg azt az állítást (Klausner Jézus könyvére is hivatkozva), hogy Jézust a zsidók feszítették keresztre, illetve tagadta azt, hogy ebből a tényből antiszemita cselekmény következne, tehát hogy a tanönyveken változtatni kellene.⁴²

Viszont a párbeszéd hívének tartotta magát, és még 1963-ban azt javasolta Hamvas Endre püspöknek, hogy külön a zsidósággal kapcsolatos felhívást adjon ki a katolikus egyház, valamint hogy álljon fel az országban – a Magyar Katolikus Akció szakosztályaként – egy Keresztény-Zsidó Titkárság. Kis állásfoglalását nem csak az új vatikáni szellemiség, hanem a német katolikus püspöki kar 1962 augusztusi fuldai nyilatkozata is befolyásolta.⁴³ Ezt a nyilatkozatot, melyben a 129. zsolnárt megidézve deklarálták azt, hogy a zsidó nép ellen a német nép nevében embertelen megsemmisítő tevékenység folyt – a II. vatikáni zsinatra való indulás előtt bocsátották ki a német püspökök. Ugyanakkor Kis törekvései megbicsaklottak: visszaemlékezése szerint 1963. szeptember 24-én levelet kapott egy egyházmegyei „papbarátjától”, amelyben tudomására juttatták Hamvas püspök hozzá

⁴⁰ Dr. Kis György: *Megjelölve Krisztus keresztyével és Dávid csillagával*. Budapest: a szerző magánkiadása, 1987. 272–280.

⁴¹ Kis, 1987. 264–265.

⁴² Kereszténység és antiszemitizmus. A svájci keresztény-zsidó kongresszus egy javaslatához. *Új Ember*; 1947. szeptember 14. 8. A katolikus püspöki kar is ellenezte a hittankönyvek szövegének megváltoztatását: 1948. július 17-i összejövetelén nem értettek egyet a VKM azon megjegyzéseivel, melyeket – többek között – Schütz Antal és mások által írt tankönyvekkel szemben tettek. Például Schütznel szerepel olyan, hogy a zsidók „gyűlöltek Jézust”, ezt a VKM szerint ki kell hagyni, másutt meg „a zsidó papok és írástudók izgatták a népet” helyett „a főpapok, előkelők és gazdagok izgatták a népet” lenne teendő. A püspöki kar szerint sem a történelmi tényeknek, sem a Szentírásnak nem felel meg, ha ezeket a részeket megváltoztatnák. L. MKPKT 1/476.

⁴³ A 129. Zsolnárra hivatkozó szöveg azt mondta ki, hogy „Ebben a történelmi órában, a II. Vatikáni Zsinat előestéjén, őszinte engesztelésre hívjuk fel híveinket azokért a gonosz cselekedetekért, amelyeket a hatalom istentelen birtokosai népünk nevében az alapvető emberi jogok ellen elkövettek. Különösképpen emlékeztetni kívánunk ebben a felszólításunkban a zsidó nép ellen foganatosított embertelen megsemmisítő tevékenységre, mert ettől a néptől kaptuk az egy igaz Istenbe vetett hitünket, és test szerint belőle származik, a világ üdvözítője, Jézus Krisztus...” Kis, 1987.

intézett levelének tartalmát. A püspök felvetette a kérdést a püspöki kar ülésén, de arra jutottak, hogy nem időszerű a kezdeményezése. A hivatalos anyagok alapján a püspöki kar 1963. szeptember 4-én tartott tanácskozásán esett szó Kis György beadványáról.⁴⁴ Hogy a budapesti Központi Szeminárium püspöki tanácstermében lezajlott megbeszélésen mi hangzott el, és ebből mit írtak le, azt pontosan nem tudjuk. Ám az officiális szöveg alapján Kis beadványa a harmadik volt, és sem a „zsidó”, sem a „zsidó-keresztény” szó/kapcsolat nem került be a jegyzőkönyvbe, egyszerűen azt jegyezték fel, hogy a plébános javaslata az „egység titkársága” szervezésére vonatkozott, „amelynek feladata lenne a jóindulatú emberek, mindenekelőtt az Istenhívők tömörítése”.⁴⁵ A püspöki kar úgy határozott, hogy a kérdést leveszi a napirendről.⁴⁶ Az 1963-as őszi püspöki konferencia után Kis még beszélt a püspökével is, aki leszögezte, hogy az ilyen iniciatíváknak Rómából kell kiindulniuk „...és ott bizonyára minden szükséges lépést meg is tesznek az ügy érdekében”.⁴⁷

Kis keserű hangvételű levelet írt a püspöknek még 1963. december 29-én,⁴⁸ melyre a püspöki kar elnöke 1964. január 7-én válaszolt, magyarázkodva. Azt írta, hogy ő (Hamvas püspök) 1916 és 1928 között a Notre Dame de Sion lelkészeként sok zsidót előkészített a keresztségre, a magyarországi üldözések miatt külön egyesületet (a Magyar Szent Kereszt Egyesületről lehetett szó) is alapított (melynek budapesti érseki helynökként vezető tagja volt), és: „...*Mint szegedi püspök, a szószékről is feleltem a szavamot a zsidóüldözés ellen. Abban sem kételkedem, hogy a kormányzat nem támasztana akadályt ilyenirányú törekvéseink ellen...*”⁴⁹

⁴⁴ Jelenlévők: Hamvas Endre csanádi megyéspüspök elnökletével Shvoy Lajos székesfehérvári, Dudás Miklós hajdudorogi, Kovács Sándor szombathelyi és Papp Kálmán győri megyéspüspök, Kovács Vince püspök, váci apostoli kormányzó, Legányi Norbert pannonhalmi főapát, Schwarz-Egenhoffer Artúr esztergomi, Brezanóczy Pál egri, Klempa Sándor veszprémi apostoli kormányzó, valamint Várkonyi Imre kalocsai és Cserháti József pécsi káptalani helynök. L. MKPKT 2/1156.

⁴⁵ L. MKPKT 2/1156.

⁴⁶ Ennek fényében a kötet szerkesztői tévesen állapították meg azt az 55. jegyzetben, hogy Kis beadványa a XXIII. János Pál pápa által 1960-ban felállított „Titkárság a keresztények egységéért” nevű szentszéki hivatal mintájára kívánt volna létrehozni egy magyar szervezetet az „ökumené előmozdítására”. L. MKPKT 2/1156.

⁴⁷ L. Kis, 1987. 278. Kis itt ír arról, hogy a konferencia összejövételén csak „mellékesen” és „felületesen” esett szó Hamvas püspöknek tett javaslatáról.

⁴⁸ „Tudatában vagyok annak, hogy az előzmények után igazán kevés reményem van elgondolásum megvalósítására, mégis ismét Excellenciához fordulok, mert érzésem szerint Isten Lelke annyira sürget. Az isteni Gondviselés talán mégis elvárná tőlünk, szegény magyaroktól és a magyar egyháztól, hogy megkíséreljünk tenni valamit a keresztény-zsidó ügyben! Próbáljuk meg! Az eredmény úgysis Isten kezében van. Ha kísérletünk azáltal hiúsulna meg, hogy az állam nem engedélyezne ilyesmit, úgy legalább mi nem tehetnénk magunknak később szemrehányást, hogy meg sem próbáltuk a dolgot. Egyedül az volna fontos, hogy ne maradjunk tétlenek!” L. Kis, 1987. 277.

⁴⁹ L. Kis, 1987.

Ugyanakkor a püspök kitért Kis óhajai elől, és arra is hivatkozott, hogy nem érkezett még el a pillanat, még várni kell a kellő alkalomra.

Valamikor ezidőtájt vehette fel Kis a kapcsolatot Scheiber Sándorral (1913–1985), az Országos Rabbiképző Intézet neves igazgató-professzorával is. Több személyes és írásban történő „találkozó” is történt, de a meglepett Scheiber végül kijelentette, hogy az „előzmények” után minden kezdeményezést keresztény részről vár.

Bár a katolikus „térfélen” a hivatalos utak lezáródni látszódtak a dialógus számára, a plébános – Scheiber háritása után – heroikus magánakcióba kezdett a magyar zsidóság egyéb vezető képviselőinél.

1964. február 12-én a Budapesti Rabbiság (ez neológ testület volt) ülésén Geyer Artúr budai főrabbi (1894–1976) beszámolt arról, hogy Kis György nagyon szép, „költői hangú” levelet írt hozzá, melyben kifejtette, hogy helyesnek tartaná, ha a két felekezet „papjai” együttműködnének.⁵⁰ Nem lehet tudni, hogy Kis levele mikor született meg, de minden bizonnyal azután, hogy saját egyháza elhárította már egyéni kezdeményezését; így fellépését nem lehetett hivatalos katolikus álláspontként értelmezni, hiszen nem a katolikus egyház vezető testületétől érkezett a megkeresés. A rabbitestületi ülésről „Sárvári” fn. ügynök készített feljegyzést, azaz Salgó László főrabbi (1910–1985), a Budapesti Rabbiság igazgatója, az Országos Rabbitanács tagja. Geyer elmondta, hogy a legközelebbi ülésre el fogja hozni és fel fogja olvasni a levelet, valamint megkérdezte a jelenlévő rabbik véleményét is a kapcsolatfelvételtől. Erre nem túl pozitív válaszok születtek, például Dr. Fisch Henrik (1907–?) Dohány utcai rabbi kifejtette, hogy a pápa szentföldi látogatásán (1964. január 4.) „másfél órán át várakoztatta” meg az izraeli államelnököt, és nem úgy tűnik, hogy becsülné a zsidóságot. Amíg ilyen a viselkedés, „céltnan” a békés együttműködésre való törekvés, született meg verdiktje. Azt javasolta ezért, hogy készüljön egy hasonló hangvételű válaszlevél és többet ne foglalkozzanak az ügygel. Fisch Henrik reakciója nem volt véletlen, ő volt az, aki a II. világháború után kiadta a keresztény egyházfőknek a zsidótörvények vitájában elhangzott beszédeit, és a kötetet a holokausztban meggyilkolt családtagja fényképével illusztrálta.⁵¹ Dr. Benoschofsky Imre (1903–1970) országos főrabbi-helyettes, budapesti vezető főrabbi még azt is kifejtette, hogy neki személyesen mondta el a zsinaton részt vett egyik „egyházfő”, hogy a vatikáni nagygyűlésen szóba került a „zsidókérdés”, de határozat nem született, így levették azt a napirendről. Az állambiztonsági értékelés

⁵⁰ „Sárvári” fn.ügynök 1964. február 19-i jelentése. L. ÁBTL “Sárvári György” H-40.122. Munkadosszié. A neológ Rabbikar jegyzőkönyvei hiányosan vannak meg, a MILEV-nél ezek az évek anyagai nem fellelhetők, így ügynöki jelentésekre vagyunk ráutalva.

⁵¹ Fisch Henrik: *Keresztény egyházfők felsőházi beszédei a zsidókérdésben 1938-ban az I. és 1939-ben a II. zsidótörvény kapcsán*. Szerkesztette és kiadta Dr. Fisch Henrik kápolnásnyéki kerületi főrabbi. Nyomatta Neuwald I. Utódai könyvnyomda, Budapest. Egy fekete-fehér fotóval illusztrálva.

(BM III/III/2) a katolikus egyház közeledési szándékát nyugtázta és ezt megküldték a katolikus egyházi csoportnak.⁵²

Az éledező zsidó-katolikus viszony újabb állomására nem kellett sokáig várni. 1964 márciusának elején Kormos Ottó plébános (1924–1972) kereste meg a már említett Salgó László budapesti főrabbit (Dohány utcai zsinagóga), és személyes találkozót kért tőle, melyre „másnap” került sor a zsidó hitközség Síp utcai épületében. A komoly liturgikus tudással rendelkező „Sárvári” ügynök (maga a rendkívül ellentmondásos személyiségű Salgó rabbi) jelentése⁵³ igazából ugyanazt a tendenciát mutatta, mint amit az előző esetből is láttunk. A Budapesten született Kormos több helyen is szolgált, többnyire az esztergomi egyházmegyében. Az egyébként nem pontosnak tűnő Magyar Katolikus Lexikon úgy tudja,⁵⁴ hogy 1957 elején egy nemzetközi segélyszervezet csomagjait akarta elhozni márianosztrai híveinek (akkor ott volt plébános) Budapestről, ám a rakományt a fegyőrök a rendőrségre irányították, ahol azzal vádolták, hogy annak tartalmát a rabokhoz akarja eljuttatni. Káplánjával, Mester Imrével együtt tartóztatták le, mindkettőjüket félévi börtönre ítélték. Szabadulása után sem szakadt meg a kapcsolata a hatóságokkal, halálát is több kérdőjel vette körül.⁵⁵ Mindenesetre a Lexikon által felfestett komoly képet némileg enyhíti az, hogy az iratokból egy másmilyen személyiség tűnik ki. Kormos nyitott ember volt, a *Vigília* rendszeres szerzője, és viszonylag sokat utazott, még bédekkert is írt pár évvel később, éppen a Szentföldről.⁵⁶ A zsidó hitközségen tett látogatása alkalmával nem kertet: elmondta, hogy itt az ideje annak, hogy a „zsidó papokkal” is megtalálják a kapcsolatot, nem csak a többi keresztény felekezettel. Elmondta, hogy Nyugat-Németországban, Freiburgban ezzel foglalkozó lap is létezik. Salgóról sokat meséltek a „házában” – mondta – (édesanyja józsefvárosi, Kiss József utca 4. alatti lakásáról van szó, ahol Budapesten járván Kormos is meg szokott szállni), ezért is kereste meg őt. Salgó azt válaszolta, hogy a következő hét szerdáján lesz a rabbitanács ülése, s ott majd felveti a kérdést. „Sárvári” jelentésében leírja azt, hogy Benoschofsky (és itt valószínűleg nem Ilonáról, az említett múzeumigazgatóról, hanem főrabbi bátyjáról, Dr. Benoschofsky Imre országos

⁵² Kiss Oszkár rendőr őrnagyhoz továbbították a jelentést. „Sárvári” fn. ügynök 1964. február 19-i jelentése. L. ÁBTL „Sárvári György” H-40.122. Munkadosszié

⁵³ 1964. március 5. L. ÁBTL „Sárvári György” H-40.122. Munkadosszié.

⁵⁴ <http://lexikon.katolikus.hu/K/Kormos.html> (Letöltés ideje: 2021.szeptember 29-i)

⁵⁵ A Magyar Katolikus Lexikon szerint 1948. június 20-án szentelték esztergomi egyházmegye pappá. Csolnokon, Kemencén, Nyergesújfalun káplán, majd 1953-tól Márianosztrán plébános volt (http://sematizmus.vaciegyhazmegye.hu/feladatkor_kategoria.php?id=6&plebania_id=107). 1958-ban Érsekivadkerten, 1959-ben Nagymaroson káplán (<https://nagymarosiplebania.hu/lelkipasztoraink/>). 1960-ban Tarjánban plébános (<http://plebaniatarjan.lapunk.hu/?modul=oldal&tartalom=1077132>), majd. 1968-tól Budapesten a Jáki-kápolnában szolgált, 1969-től pedig a Martinelli téri Szervita templom igazgatója volt.

⁵⁶ Kormos Ottó: *Barangolás a négy világtájon. Ahogyan egy pap látta*. Budapest: Ecclesia Könyvkiadó, 1968.

főrabbirol lehet szó, 1903–1970⁵⁷) elmondta a rabbinak azt, hogy egy egri egyházmegyéből való pap (Bakonyi nevét nem említette meg Salgónak) látogatta meg, és a beszélgetés eredményeként összeismertette Brezanóczy Pál apostoli kormányzóval (1912–1972), az egri egyházmegye egyik kiemelkedő vezető alakjával. Sós Endre Egerbe látogatott, majd Brezanóczy Budapesten látogatta meg őt és Sóst. Az ügynöki jelentés értékelése élesen reagált az elmondottakra:

„... a katolikus egyház Magyarországon is több kísérletet tesz arra, hogy létrehozzák a különböző egyházak egységfrontját a „kommunizmus” ellen. Egyértelműen „központilag irányított tevékenység”-nek nevezte ezt, és felszólította „Sárvárit”, hogy puhatolja ki Kormosnál azt, mi a szándékuk, céljuk és kik állnak a kezdeményezés mögött.”

1964. március 11-én zajlott le egy újabb budapesti rabbisági ülés a hivatalos magyar zsidóság Síp utcai épületegyüttesben, ahol Geyer Artúr főrabbi felolvasta Kis György plébános már említett, hozzá intézett (két) levelét (korábban egyről volt szó).⁵⁸ Kis írt a nyilvánvaló teológiai véleménykülönbségekről, de arról is, hogy „beszélgető találkozásokra” van szükség katolikus és zsidó egyházi emberek között. Panaszkodott az antiszemitizmusra is, és megemlítette azt, hogy a rendszer elkötelezett hívei között is vannak antiszemiták. A budapesti rabbiság úgy döntött, hogy Geyer válaszoljon nagyon udvariasan Kisnek, de addig semmi lépés ne történjék, amíg Benoschofsky Imre ezt az illetékes főhatósággal (nyilván az Állami Egyházügyi Hivatal illetékeseivel) meg nem beszéli. Salgó főrabbi is beszámolt Kormos Ottóval való találkozójáról, a rabbiságtól pedig engedélyt kapott a magánjellegű beszélgetésre. Salgó írt neki levelet, 16-án Kormos felhívta, majd 23-án találkoztak. Az állambiztonsági jelentés átvevője (vagy értékelője) szigorúan fogalmazott:

„... Újabb jelzések érkeznek a katolikus papság tevékenységéről, amely arra irányul, hogy egységfrontot hozzanak létre. Érdekes jelenség, hogy dr. Kiss György (sic!-NA) rk.plébános a zsidóságnak az antiszemitizmusra való érzékenységét akarja felhasználni a kommunizmus elleni harcra, amikor arról ír levelében, hogy az állami funkcionáriusok és párttagok antiszemiták. Ez a jelenség érdekes módon összhangban van a cionista világszövetség határozatával is, amely úgy hangzik, hogy minden módon, elő kell segíteni a zsidók kivándorlását Izraelbe, és azzal az éles szovjetellenes kampánnyal, amelyet a nyugati cionista szervezetek folytatnak az utóbbi időben.”⁵⁹

⁵⁷ A jelentésben keresztnév nem olvasható.

⁵⁸ ÁBTL „Sárvári György”. H-40.122. Munkadosszié. „Sárvári” fn. ügynök 1964. március 20-i jelentése.

⁵⁹ ÁBTL „Sárvári György” H-40.122. Munkadosszié. „Sárvári” fn. ügynök 1964. március 20-i jelentése.

Mélykuti Ferenc rendőr őrnagy (1926–) egyben felhívta „Sárvári” ügynök figyelmét arra, hogy találkozzon Kormossal és szerezzon információkat Kis plébános leveleivel kapcsolatban is, valamint derítse ki, kik mozgatják ezeket a szálakat.

1964. március 23-án Kormos Ottó plébános meglátogatta Salgó László főrabbit („Sárvári” fn.).⁶⁰ A beszélgetés témája kifejezetten a zsidó-keresztény „közeledés” volt. Kormos programszerű bevonásról beszélt, és átadott két könyvet a főrabbinak, melyek „új” szempontból tárgyalják a kérdést. Ezen kívül az *Una Sancta* nevű folyóiratból nyújtott át két számot. Ezt a folyóiratot a németországi Niederaltaichban (Augsburg mellett) lévő kolostorban adták ki. Az ökumenikus és vallásközi párbeszéd fóruma volt, és zsidó-keresztény ügyekkel is foglalkozott.⁶¹ Kormos Ottó azt állította, hogy őt is meghívták ide, és kifejezte abbéli reményét is, hogy a nyári szabadságát ott kívánja eltölteni. Azt is kifejezésre juttatta a valószínűleg meglepett rabbinak, hogy szeretné, ha rendeződne a Mindszenty-ügy, egyben (Lengyelországhoz hasonlóan) a magyar állam és az egyház viszonya. A rendkívül barátságos Kormos ezek után nyári vizontlátogatást lebetgetett be a főrabbinak, majd a Szovjetunióban tett utazásairól beszélt. Mesélt arról is, hogy április 20-án ismét látogatást tenne, de talán egy protestáns lelkészt is magával hozna. Mivel erre semmilyen választ nem kapott, beleegyezett abba, hogy egyedül fog érkezni. Mélykuti őrnagy, az állambiztonsági értékelés írója nagy örömet fejezte ki afelett, hogy Kormos megnevezte azokat a „nyugati központokat”, amelyekkel kapcsolatban áll, és felhívta „Sárvári” ügynök figyelmét arra, hogy továbbra is ápoljon a plébánossal jó kapcsolatot, és igyekezzen belőle minél több információt „kiszedni”. Menjen bele abba is – így az őrnagy –, hogy hozza magával legközelebb a protestáns lelkészt is. A jelentés egy példányát eljuttatták Rajos Pálhoz,⁶² aki Kormos személyével foglalkozott.⁶³

Még egy nagyon fontos esemény történt, amit talán az eseménysor záróeseménynek is nevezhetünk. Kis György önéletrajzi művében leírta, hogy 1964-ben a magyar zsidóság tragédiájának húszéves évfordulóján javasolta egy püspökön keresztül, hogy (a német püspökök fuldai nyilatkozata mintájára) szerkesszenek

⁶⁰ „Sárosi” fn. ügynök 1964. március 26-i jelentése. L. ÁBTL „Sárvári György”. H-40.122. Munkadosszié.

⁶¹ Négykiadványtadotttehátát, az állambiztonsági jelentés ebbőlhármátírtle: Hans-Joachim Kraus *Begegnung mit dem Judentum. Das Erbe Israels und die Christenheit* című művét, a második F.W. Foerster *Die jüdische Frage. Vom Mysterium Israels* c. könyvét. A harmadik és a negyedik az *Una Sancta* 1961. márciusi és 1963. júliusi kiadása.

⁶² Rajos Pál komoly állambiztonsági múlttal rendelkezett és – többek között – részt vett a Nagy Imre és társai ellen folyó vizsgálatban is. L. <https://neb.hu/asset/phpt44NKI.pdf> (Letöltés ideje: 2021.október 1.)

⁶³ Kormos Ottó halála évében, 1972-ben még részt vett két fiatalember, Berger István és Landeszmán György rabbiavatásán, mely január 2-án volt a Rabbiképzőben. Az *Új Élet* Kormos megjelenését – aki akkor a Martinelli-téri szervita templom plébánosa/templomigazgatója volt – egy „testvérfelkezet” részvételeként írta le. L. Rabbiavatás. *Új Élet*, 1972. január 15. 3.

körlevelet e tragikus eseményre való emlékezés kapcsán. Készítették vele egy tervezetet, majd az egészet elhárították azzal, hogy:

„a zsidók” ezt a körlevelet „illetéktelen beavatkozásnak” tekintenék és akik meg a katolikus egyházon belül amúgy is „zsidó uralomról” beszélnek, „zsidóbérencséggel” vádolnák meg a püspöki kart.⁶⁴

Ugyanaz lett a sorsa a bakonyszentlászlói plébános eme kezdeményezésének, mint a korábbinak, a magyar püspökök nem érezték szükségét annak, hogy kezdeményezőleg lépjenek fel.

Konklúzió

A körülmények az 1960-as évek elején – minden szempontból – éretlenek voltak az őszinte párbeszédre, a kapcsolatfelvétel pedig katolikus részről történt. Túlnyomó részben magániciatívát tetelezhetünk fel (főleg Kis György szerepét érdemes itt megemlíteni), bár erős német katolikus és általános zsinati hatás érvényesült. A katolikus vezetők (érsekek, püspökök) kezdeményező szerepét nem sikerült megállapítani, bár van dokumentum, mely (ezzel kapcsolatban) említi Brezanóczy Pál nevét. A magyar katolikus egyház nagyon lassan tette magáévá a zsinati határozatokat, ez amúgy más témák esetében is megfigyelhető volt, a Nostra Aetate is rendkívül vontatottan került be a magyarországi katolikus vérkeringésbe. A *Vigilia* 1966-ban közölte Agostino Bea bíboros eredetileg a római jezsuiták *La Civiltà Cattolica* című lapjában megjelent cikkét a dokumentumról.⁶⁵ 1970-ben pedig Gyürki Lászlónak jelent meg ugyanott írása a zsinati dokumentum jelentőségéről,⁶⁶ majd 1982-ben egy teljes tematikus számot szentelt a *Vigilia* a témának (11. szám).⁶⁷ A *Teológia* című folyóirat pedig 1974-ben és 1987-ben jelentetett meg egy-egy írást Schweitzer József főrabbi tollából.⁶⁸ A kérdés Nyíri Tamás teológus-professzort is foglalkoztatta, így írt Szenes Sándor kötetéhez is egy cikket.⁶⁹

⁶⁴ L. Kis, 1987.

⁶⁵ Az egyház magatartása a nem-keresztény vallások irányában. *Vigilia*, 1966/4. 217–225.

⁶⁶ Gyürki László: Az ő vére mirajtunk és gyermekeinken. *Vigilia*, 1970/3. 148–153.

⁶⁷ Ebben többek között Paskai László (Bevezető), Lukács László, Szécsi József, Schöner Alfréd, Száraz György és Hegedüs Géza publikáltak, és beszélgetést lehetett olvasni Scheiber Sándor főrabbiával, az Országos Rabbiképző Intézet igazgató-professzorával is (Bálint B. András interjúja).

⁶⁸ Istenhit Auschwitz után. *Teológia*, 1974. december, 207–211. és Halljad Izrael! – A postbiblikus zsidó istenfogalom néhány jellegzetessége. *Teológia*, 1987. május, 77–81.

⁶⁹ Szenes Sándor: *Befejezetlen múlt. Keresztények, zsidók és sorsok*. Budapest: a szerző magánkiadása, 1986.

Közös teológia platform vagy valamilyen valódi dialógus, de még – adminisztratív-szervezeti szintű – együttműködés sem jött létre ezekben az évtizedekben, a rendszerváltásig még reprezentatív testületi tanácskozásokra sem került sor. Jó példa erre, hogy (mintegy húsz évvel később) az 1983. decemberében megalakult Országos Béketanács egyházközi békebizottsága – melyhez 13 magyarországi egyház és felekezet csatlakozott – leginkább a szovjet és a magyar állami politika szempontjait szolgálta ki.⁷⁰ Holott, legalább is elvben, lett volna lehetőség a párbeszédre is, hiszen a testület elnöke Bartha Tibor református püspök, míg alelnöke Salgó László főrabbi lett. Ám a békebizottság állam által megszabott szerepfelfogása nem a zsidóság és kereszténység közeledését (vagy inkább közelítését) célozta meg, hanem a hivatalos állami politika egyházak általi legitimálását és általában erre a szerepre az állambiztonsághoz kötődő és (vagy) a kádárista államhoz lojális egyházi személyeket választottak ki. Erre jó példát nyújt az, hogy már ekkor, a lelegején ebben a testületben a magyarországi egyházak képviselői hidegháborút idéző, Amerika-ellenes „békenyilatkozatot” tettek.

Visszatérve az 1960-as évekre: a magyar zsidó vezetők – a személyes kapcsolatok megléte mellett – nagyon bizalmatlanok voltak mindenféle külső iniciatívával kapcsolatban, még a legnyitottabb Scheiber Sándor (akinek széleskörű és a keresztény értelmiségiekre is kiterjedő kapcsolatai is voltak, így a híres katolikus néprajztudós, Bálint Sándor /1904–1980/ személyes jóbarátjaként is ismerték, egy időben a zsidó közösség forrásaiból is támogatta a számkivetetésben élő tudóst) is kívülről, keresztény részről várt lépéseket. A katolikus egyházban pedig nagyon sokan voltak olyanok, akik a koalíciós időkben már megkezdődött és 1949-től kiteljesedő és az egyházakat, így a katolikusokat is üldöző és erősen kontrolláló kommunista/szocialista rendszerben egyfajta „zsidóuralmat” láttak: ez a szemlélet sem segítette elő a bármiféle párbeszéd szellemiségének eluralkodását.

Volt még egy döntő eleme ennek a „kapcsolódásnak”. Mind a két vallás/felekezet vezetőségében ügynökök is voltak, akik egyrészt a kapcsolatba kerülést az információszerzés eszközeként tartották (ennek köszönhetjük azt, hogy egyáltalán tudunk ezekről az eseményekről), másrészt viszont tompítani is tudták (ha akarták) a zsinat pozitív hatásait, szellemiségét. Ez azt jelenti, hogy a személyében is érintett, ezért fokozottan elkötelezett Kis György bakonyszentlászlói plébánoson kívül még az ügyben szereplő egyéb klerikusok valódi indítékait sem ismerjük, az ügynöki érintettség többükről feltehető. Brezanóczy Pál egri apostoli kormányzó, a magyar egyház egyik művelt vezetője – aki egyben a pártállam és a katolikus egyház sajátos moderátori szerepét is ellátta – tisztában volt a zsinati kezdeményezésekkel, hiszen mind a négy ülésen részt vett, bár az első kettőn „csak” szakértőként.⁷¹ Elképzelhető, hogy tapogatózásait a zsidóság dolgában személyesen

⁷⁰ Megalakult az Országos Béketanács egyházközi békebizottsága. *Új Élet*, 1983. december 15. 3.

⁷¹ L. Sági György tanulmányát: Brezanóczy Pál útkeresése Egyház és pártállam között. In: Török József – Tusor Péter – Tóth Krisztina (szerk.): *Katolicizmus Magyarországon a II. Vatikáni*

is érintett papja, Bakonyi Gyula plébános közvetítette a hivatalos zsidó képviselő felé – ezzel a vatikáni szellemiségnek, az ottani irányvonalnak is megfelelt, ugyanakkor információkat is szerezhetett, közvetíthetett. Ám az államhatalom részéről sem volt teljesen veszélytelen a vatikáni nyitás (és nyitottság) engedélyezése a magyar egyházi gyakorlat számára: a politikai hatalom képviselői semmitől sem féltek jobban, mintsem hogy valamiféle közeledés indul el a magyarországi vallások és felekezetek között, és „lelki szemeik” előtt (ezt le is írták) rendszerellenes klerikális egységfront elképzelése jelent meg, amelynek a II. vatikáni zsinat (a szemükben) keltetője volt.

Mindezekkel, valamint azzal együtt, hogy az egész történetben szereplő személyek többsége világos állambiztonsági agendával is rendelkezett, mégis csak azt láthatjuk, hogy – még ha torzan, töredezetten és hiányosan is, valamint a teológiai dialógust még el sem kezdve, a személyes kapcsolatokat megteremtve előbb – a párbeszéd igénye, ennek lehetősége először jelent meg az 1949 utáni, szocialista Magyarországon.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Connelly, John: *From Enemy to Brother: The Revolution in Catholic Teaching on the Jews, 1933–1965*. Harvard University Press, 2014.

Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből 1945–1989. Budapest: ÁBTL, 2010.

Csorba László: Az izraelita felekezeti élet Magyarországon a Vészkorszaktól a nyolcvanas évekig. In: Lendvai L. Ferenc – Sohár Anikó – Horváth Pál (szerk.): *Hét évtized a hazai zsidóság életében*. Budapest: MTA Filozófiai Intézet, 61–190.

Fejérdy András: *Magyarország és a II. Vatikáni Zsinat, 1959–1965*. Budapest: MTA TTI, 2011.

György Péter: *Az ismeretlen nyelv. A hatalom színrevitele*. Budapest: Magvető, 2016.

Győri Szabó Róbert: Zsidóság és kommunizmus a Kádár -korszakban I-II. *Valóság*, 2008. március és április

<http://www.valosagonline.hu/index.php?oldal=cikk&cazon=1019&lap=0> és <http://www.valosagonline.hu/index.php?oldal=cikk&cazon=1031&lap=0>

Elkészett forradalom a hitközségben. Beszélgetés Engländer Tiborral. *Szombat*, 1992. október, <http://www.szombat.org/archivum/elkesett-forradalom-a-hitkozsegen>

Zsinat korában: Tanulmányok és inventárium. Budapest: MTA-PPKE „Lendület” Egyháztörténeti Kutatócsoport. Budapest: Gondolat, 2015. 113–151.

- Dr. Kis György: *Megjelölve Krisztus keresztjével és Dávid csillagával*. Budapest: a szerző magánkiadása, 1987.
- Dobos Károly Dániel – Nagypál Szabolcs (Szerk.) *Kizöldülő olajfa. Hivatalos megnyilatkozások a zsidó-keresztény párbeszédéről*. Budapest – Pannonhalma: L'Harmattan – Békés Gellért Ökumenikus Intézet, 2011.
- Kovács András: *A Kádár-rendszer és a zsidók*. Budapest: Corvina, 2019.
- Kovács András: Magyar zsidó politika a háború végétől a kommunista rendszer bukásáig. *Múlt és Jövő*, 2003/3. 5–39.
- Kovács András: Körbekerítve. Scheiber Sándor utóvédharcai. In: *Papírhíd – Tanulmányok Scheiber Sándor születése századik évfordulójára*. Budapest: Logos, 2013. 349–358.
- Lénárt András: *Az egyesített zsidó hitközség és a hatalom*. Előadás A hatalom reprezentációi, hatalmi diskurzusok (a hatalom megjelenési formái a tudományokban és a művészetekben) c. konferencián. Országos Széchényi Könyvtár 2015. november 25–26 <http://www.rev.hu/hu/node/135>
- Kramer, John M.: The Vatican's Ostpolitik. *The Review of Politics*, Volume 42, Issue 3. July 1980. 283–308.
- A magyar katolikus püspöki kar tanácskozásai 1949–1965 között. Dokumentumok*. I–II. kötet. Budapest: METEM, 2008.
- Neológ (kongresszusi) és status quo ante rabbik Magyarországon 1869-től napjainkig: archontológia (Az anyahitközségek rendjében)*. Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 2008.
- Szabó Csaba: *A Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években*. Budapest: Szent István Társulat – Magyar Országos Levéltár, 2005.
- Vatican Israel Accords: Political, Legal, and Theological Contexts. *University of Notre Dame Press*, March 1, 2004.